

muten. Das Denkmal wurde in die jetzige Gestalt durch den gotisierenden Barockumbau im 18. Jahrhundert transformiert, den die Erneuerung des unweiten Zisterzienserstiftes Sedlec bei Kutná Hora bestimmt inspiriert hatte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Ansicht von Südosten (Foto K. Kibic jun.).

Abb. 2: Malín (Bez. Kutná Hora [Kuttenberg]), Ausschnitt aus der Mappe des Stablen Katasters, 1839.

Abb. 3: Malín, Übersicht der archäologischen Forschungen in der Umgebung der Kirche St. Johannes d. T., Übertragung in die Mappe des Stablen Katasters (Autor F. Velínský).

Erklärungen: 1. Rettungsgrabung beim Gasleitungsbau 1997; 2 a-c. Rettungsgrabung beim Kanalisationsbau 2003, Sonde Nr. IV/03; 3. Rettungsgrabung beim Bau des Kanalisationsanschlusses zum Haus Nr. 128; 4a-b. Rettungsgrabung bei der statischen Sondierung 2007; 5 a-c. Positron der geologischen sonden 1976; 6. Rettungsgrabung beim Bau der Kanalisationsanschlüsse 2005, sonde Nr. I/03; 7. Rettungsgrabung beim Bau der Kanalisationsanschlüsse 2005, Sonde Nr. II/05; 8. Rettungsgrabung beim Bau der Kanalisationsanschlüsse 2005, Sonde Nr. III/05; 9 a-c. Rettungsgrabung des Nationalmuseums 1953, Situation der Sonden.

Abb. 4: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Grundriss, schwarz – romanisches Mauerwerk, kreuzschraffiert – mittelalterlicher Zubau des Turmes, schraffiert – Barockeingriffe. Ferner Position der verwirklichten (und geplanten) Sonden bei den archäologischen Forschungen und geologischen Untersuchungen (Zeichnung K. Kibic jun., mit Verwendung der Aufnahme von SURPMO Prag 1976, Unterlagen F. Velínský).

Abb. 5: Malín, archäologische Rettungsgrabung bei der statischen Sondierung 2007: 1. Forschungsdokumentation – Grundrisse und Profile des Sonden Nr. 1/07 und 2/07; 2. Auswahl des archäologischen Materials (Autor F. Velínský).

Erklärungen: 1a-c. Sonde Nr. 1/07 (A – Eingangsportalgewände, B – verputzte oberirdische Partie des Turmmauerwerks; C – Grundmauerwerk des Turmes; D – materialunterschiedliche Schicht im Grundmauerwerk; E – Grundmauerwerk des Turmstrebepfeilers; 1-6 Fragmente einzelner Skelette; I-VI – evidierte Kultur- und geologische Schichten); 2a-e. Sonde Nr. II/07 (A – verputzte oberirdische Partie des Schiffsmauerwerks; B – mit Ziegeln zugemauertes Schiffsmauerdurchbruch; C – Grundmauerwerk des Turmes; D – Grundmauerwerk vom Schiff; E – gegenwärtige Pflasterung im Sandbett; F – ursprüngliche gotische Pflasterung im Mörtelbett; G – verputzte oberirdische Partie des inneren Mauerhaupts im Turm; 1 – Fundstelle des Münzdepots; 2 – das in den Untergrund eingesenkte Objekt Nr. 1/07; I-VIII – evidierte Kultur- und geologische Schichten); 3a-b. keramische Pflasterplatte aus der registrierten gotischen Pflasterung; 4a-d. Auswahl der Keramikprofile; 5a-b. Prager Groschen Wenzels II. (Avers-Revers); 6a-b. Prager Groschen Johans v. Luxemburg (Avers-Revers); 7a-c. Auswahl der Keramik (a – Dekor der Kammwellenlinie; b – Dekor mit dem Kammstempel; c – Töpferzeichen auf dem Gefäßboden).

Abb. 6: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Kirchennordseite und Turmswestseite mit Auszeichnung und Beschreibung der Funde bei Instandsetzungen (Zeichnung K. Kibic jun.).

Abb. 7: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Südseite der Kirche mit Auszeichnung und Beschreibung der Funde bei Instandsetzungen (Zeichnung K. Kibic jun.).

Abb. 8: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Zweites Turmobergeschoss, Ostwand mit romanischem Schiffsgiebel (alle folgenden Fotos K. Kibic jun.).

Abb. 9: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Zweites Turmobergeschoss mit Öffnungen an der Nord- und Ostseite.

Abb. 10: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Drittes Turmobergeschoss mit dem kleinen Fenster an der Ostseite.

Abb. 11: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Schiffsdachwerk.

Abb. 12: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Kirchenschiff, Dachgeschoss, Ansicht des Westgiebels mit romanischem Mauerwerk.

Abb. 13: Malín, Kirche St. Johannes d. T. Eingangsportal zum Turmuntergeschoss.

(Übersetzung J. Noll)

POZNÁMKY KE STAVEBNÍ HISTORII KOSTELA SV. JILJÍ V DOLNÍM DVOŘIŠTI

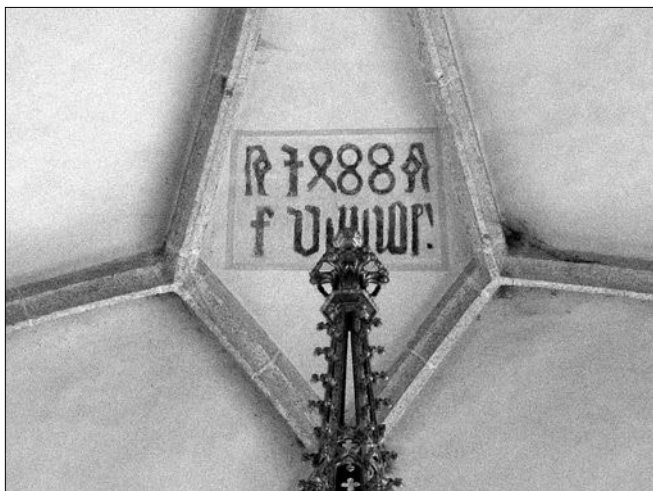
HYNEK LÁTAL

V roce 2007 uplynulo 500 let od vysvěcení farního kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti na Českokrumlovsku (obr. 1). Následující příspěvek je výsledkem mezioborové spolupráce a má za cíl především výrazně doplnit články, které byly problematice věnovány v nedávné době.¹ Text se totiž zabývá některými novými poznatky, které prohlubují povědomí o dějinách objektu a korigují některé nepřesnosti ve starší literatuře k tématu.

Dolnodvořišský rodák a spisovatel Hans Watzlik (1879 až 1948) zaznamenal ve své sbírce šumavských pověstí jednu pověst, která se zajímavým způsobem váže ke stavební historii dolnodvořišského kostela.² Watzlik na konci svého vyprávění uvádí dovětek, že kostel stál dvě stě let beze střechy. Na základě této ústní tradice se tedy vnucuje domněnka, že v paměti generací byla uchováována vzpomínka na nepříjemně dlouhou přestávku mezi dostavěním obvodních zdí a zaklenutím kostela. Toto období však zřejmě netrvalo tak dlouho, protože v tom případě by byl kostel zaklenut až někdy na konci 17. století. Z nedalekého farního kostela sv. Mikuláše v Rožmberku nad Vltavou sice známe historizující žebrovou klenbu z roku 1583, avšak klenebni

Obr. 1: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, cca 1481–1507, pohled od jihozápadu (foto H. Látal).

Obr. 2: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí. Klenba presbytáře, nápisový štítek s datací 1488 (foto H. Látal).

Obr. 3: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, jižní a západní stěna trojlodí. Konzoly s výběhy klenebních žebér a čelní oblouky zamýšlených kleneb, kolem roku 1490 (foto H. Látal).

vzorec, profil žebér a především zpracování výzdoby svorníků dolnodvořištské klenby redukcí rožmberského případu neodpovídají. Pověst je mnohem spíše lidovým pokusem o vysvětlení nesrovnalostí v podobě vnitřních stavebních článků kostela. Může ovšem sloužit jako kulturně-historické východisko pro detailnější podání stavebního vývoje, než jak tomu bylo doposud. Novější publikace si přitom nevšímalý jak předchůdců pozdně gotických staveb, tak také úprav v 19. a 20. století, jež měly na jejich současný vzhled nezanedbatelný vliv.

NEJSTARŠÍ ZMÍNKY A JEJICH INTERPRETACE

Na základě srovnání s vývojem ostatních obcí v regionu i díky dochovaným archivním zprávám lze předpokládat, že v obci stával nějaký předchůdce současného kostela, avšak v dnešní stavbě nelze zjistit žádné fragmenty původní stavby. Vyšebrodský mnich Dominik Kaindl sice spojil darování kostela v Rožmberku spolu s filiálním kostelem v „Haidu“ roku 1279 Jindřichem z Rožmberka vyšebrodskému klášteru právě s kostelem dolnodvořištským, ale jak již před ním Matthias Pangerl, tak také nověji Anna Kubíková takovou interpretaci odmítli.³⁾ Sporná interpretace se týká označení obcí Dolního a Horního Dvořiště v archivních pra-

menech. V diskuzi o označení obce ve 14. století bude třeba se přiklonit k interpretaci Kubíkové, podle níž by Dolní Dvořiště tehdy neslo označení *Merica Philippi*. V případě Horního Dvořiště interpretují starší autoři název *Merica Rinoldi* jako odvozený od jména faráře Reinholda. Pozdější farář dolnodvořištského kostela Severin Gottsmich vytvořil v rámci pojednání o historii kostela také podrobný seznam všech známých jmen farářů. Jeho text je přitom kompilátem z textů starších autorů a hlavně je výtahem farní kroniky z let 1835–1938. Tuto kroniku začal psát rovněž tamní farář Gustav Wimmer, jenž v jejím úvodu v přehledných bodech rekapituloval jak dochované písemné prameny až po svou současnost, tak také nejdůležitější události od 13. století do současnosti.⁴⁾ Ve svém seznamu jmenuje Gottsmich na prvním místě právě faráře Filipa k roku 1346, podle něhož měla být obec původně pojmenována.⁵⁾ Dále měl podle Gottsmicha při kostele působit farář Jan (Johann), a to do 22. prosince roku 1367, kterého k tomuto dni vystřídal farář Mikuláš (Nicolaus). Ještě v roce 1374 byl používán název *Merica Philippi*, jak ho s dodatkem *dicta Dworzischcze* uvádí rožmberský urbář z tohoto roku.⁶⁾ V následujícím roce, dne 4. září 1375, pak faráře Mikuláše nahradil farář Werner (Wernerus). Gottsmich uvádí rovněž jméno faráře, za jehož působení pravděpodobně proběhla výstavba nového kostela. Byl jím v literatuře zatím nezmiňovaný Wolfgang von Ebersberg, který ve Dvořišti roku 1517 zemřel.⁷⁾ Přímou o dolnodvořištském kostele se dozvídáme až z listiny týkající se odpustků z roku 1481.

PRVNÍ FÁZE VÝSTAVBY

Obsah této listiny okomentoval jako první Matthias Pangerl, který ji zasadil právě do roku 1481. Na jaře tohoto roku přinesli Niklas Hebel a Wolfgang, syn řezníka, ze své poutě do Říma odpustky určené pro jejich „farní kostel ve Sv. Jiljí na louce“.⁸⁾ Pangerl přitom na stejném místě připomněl, že tyto odpustky je třeba spojit s důležitou fází stavby, než jen s jejími opravami a udržováním. Také již Bernhard Grueber zcela jasně označil současný kostel za kompletní novostavbu.⁹⁾ Ačkoliv kompaktní půdorys i vzhled stavebních konstrukcí současného kostela vedou spíše k závěru, že se jedná o novostavbu z přelomu 15. a 16. století, tehdejší praxe upřednostňovala přestavby a opravy existujících staveb.¹⁰⁾

Ze zprávy o udělení odpustků lze odvodit, že stavba byla započata někdy v první polovině 80. let 15. století. Již Johann Gottfried Sommer se zmínil o tom, že v roce 1488 byl kostel dokončen.¹¹⁾ Sommer ovšem vycházel z nepodloženého předpokladu, že stavba existovala již v roce 1401. Znal totiž pravděpodobně stejnou listinu o odpustcích jako Pangerl, datoval ji ovšem o 80 let dříve. Ze Sommerova sdělení jejího obsahu je zřejmé, že se jednalo o identický pramen. Datace dokončení stavby do roku 1488 však nepochází z písemného pramene, nýbrž přímo ze stavby samotné. Stejně jako u mnoha jiných sakrálních staveb byl v první fázi jejího budování nejdříve zaklenut presbytář jako liturgicky nejvýznamnější část budovy. Podobně jako například v nedávno restaurovaném kostele sv. Máří Magdalény ve Chvalšínách (datace 1494), či nověji v kostele sv. Jana Křtitele v Zátoni (datace 1491), je také ve dvořištském kostele datace zaklenutí presbytáře vložena na místo dobře viditelné při pohledu z lodi. V nejširším úseku cípu nejvýhodnější

hvězdy klenebního obrazce presbytáře je umístěn jednoduchý nápisový štítek. Nápis ve dvou řádcích vykazuje zásadní restaurátorské zásahy¹²⁾ (obr. 2). V prvním řádku lze mezi ornamentálními doplňky přečíst letopočet 1488.¹³⁾ Pod letopočtem je umístěn nápis, který je kvůli zmíněnému restaurování spíše řadou znaků, písmu se pouze podobajících. Můžeme se domnívat, že nápis původně nesl jméno stavitele. Ze sledované jihočeské oblasti je takovou klíčovou signaturou nápis na klenbě lodi se jménem stavitele Hanse Getzingera z kostela ve Chvalšínách. Známějším a typologicky bližším příkladem je signatura bavorského stavitele Hanse Wechselbergera s jeho znakem a datací 1477 v kostele sv. Kříže

na kraji východobavorského městečka Burghausen na řece Salzachu.¹⁴⁾ Vedle silně restaurovaného nápisu s datací na klenbě dolnodvořištského presbytáře je asi mnohem přesvědčivější datace na mřížce sanktuáře v severní stěně presbytáře, která na něj byla osazena v roce 1492.¹⁵⁾

Obvodní stěny lodě byly stavěny současně se stavbou presbytáře, což potvrzuje shodný sokl na obou částech stavby. Přitom je třeba zdůraznit, že výzdobné formy na kamenických člancích exteriéru i interiéru obou částí staveb jsou jinak velmi rozdílné. Zatímco články presbytáře kostela jsou ve své výzdobě pojímány spíše stroze, dekorace článků lodě kostela je utvářena v téměř reprezentativním duchu se zálibou v rafinovaném detailu. Takových detailů je na exteriéru lodě celá řada, nejnapadnějšími jsou například jemně profilované záclonové oblouky okének přístaveb, tedy jižní předsíně a oktogonální vížky na západním průčelí, nebo poměrně neobvyklé odstupnění a završení opěráků. Velmi jemným detailem jsou štíhlé pruty, které se jednak přetínají pod vyžlabením římsy opěráků a jednak lemují vnitřní hranu ostění oken lodě. Pohled na zřetelný nepoměr výšky presbytáře vůči výšce lodě může napovědět při řešení otázky stavební cezúry, která je zřejmá z nesrovnalostí v napojení kleneb na výběhy uvnitř lodě (obr. 3).

Otázce zjevně přerušeno průběhu žebířů od konzol na klenbu byla obvykle věnována překvapivě malá pozornost. Přitom právě v dolnodvořištském kostele je tato nesrovnalost velmi markantní hlavně v porovnání nízké kvality klenebního vzorce a profilu žebířů s jinak precizní kamenickou prací v interiéru i na exteriéru stavby. Podobný problém pak představují nesrovnalosti v návaznosti žebířů na konzoly presbytáře již zmíněného kostela sv. Mikuláše v Rožmberku, kde se ovšem konzoly i žebra vyznačují vysokou kvalitou kamenického provedení. Ve svém starším textu o dolnodvořištské stavbě jsem nedokázal příčinu změny klenebního vzorce a poklesu kvality kamenické práce vysvětlit.¹⁶⁾ Jeden ze závazných předpisů pro stavební mistry, které vzešly ze sjezdu kameníků v Řezně v roce 1459, totiž výslovně zakazoval svévolnou změnu plánů stavby bez sou-

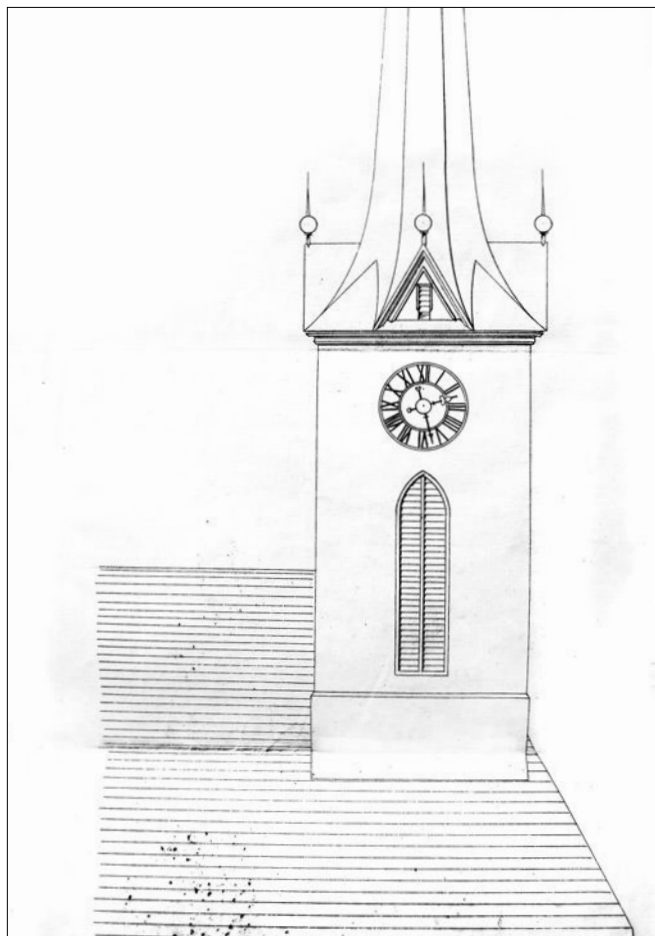

Obr. 4: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí. Klenba jižní předsíně, kolem roku 1490 (foto H. Látal).

Obr. 5: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí. Pilíř trojlodí, detail zabarvení kamene (foto H. Látal).

hlasu stavebníka při jejím převzetí po předchozím mistrovi.¹⁷⁾ Při dostavbě dvořištského trojlodí ovšem došlo k velmi výrazné změně v koncepci jejího zaklenutí. Změna se projevila jednak ve výrazném zvýšení klenby oproti původnímu plánu a jednak v užití zcela odlišného obrazce, než jaký byl plánován původně. Při pohledu z krovu stavby je velmi zřetelný nepoměr mezi výškou presbytáře a výškou trojlodí.

Obr. 6: Franz Karel, plán věže kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, 1878, detail, SOkA Český Krumlov (foto H. Látal).

Zvýšení klenby oproti původnímu záměru lze vysledovat také uvnitř lodi, kde na její západní stěně zůstaly zachovány čelní žebrové oblouky původně zamýšlených kleneb. Vedle toho jsou původní výběhy žeber z přípor lodi vedeny tak, že by plánovaná klenba byla nižší než současná, a svou výškou by tak spíše odpovídala proporcím klenby presbytáře.

Zbytky původních výběhů žeber klenby lodě navíc dokládají, že změna klenebního obrazce proběhla na základě redukce počtu žeber, z nichž je vystaven. Zcela přesná rekonstrukce původního plánu klenebního obrazce není možná především kvůli tomu, že se některé dvojice žeber ve svém průběhu zřejmě znovu setkávaly v jedno. Počet výběhů je totiž při srovnání s dobovými obrazci ve skupině jihočeských pozdně gotických kostelů nezvykle vysoký. Nejvyšší počet výběhů – osm – vystupuje z konzol na západní stěně lodi. Právě vysoký počet výběhů ukazuje na velmi pravděpodobnou možnost, že původním záměrem bylo postavit klenbu s obrazcem, jehož ústředním motivem by byla osmicípá hvězda, uchycená v síťovém rámci s drobnějšími kosočtvercovými motivy. Dvořištská klenba lodi by tak byla téměř identická s klenbou střední lodi kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích, s nímž je obvykle dávána do souvislosti. Ústřední motiv hvězdy pro klenbu trojlodí lze ve Dvořišti navíc odvodit jak od užití motivu šesticípé hvězdy v klenbě jižní předsíně dvořištského kostela (obr. 4), tak také od užití vzorce čtyřcípé hvězdy v obrazci klenby presbytáře. Vedle toho byl při změně plánu zaklenutí velmi výraz-

ně zjednodušen také profil klenebních žeber. Pravděpodobně právě tyto nesrovnalosti v napojení výběhů žeber na klenbu pak byly v lidové pověsti zpětně vysvětlovány změnou plánů pro dvě téměř současné stavby.

ZMĚNA PLÁNU A DOKONČENÍ STAVBY

Pokud se při rekonstrukci stavebního vývoje vrátíme přibližně do poloviny 90. let 15. století, pak v tomto období nacházíme dvořištský kostel v následujícím stavu: Presbytář je zaklenut a uvnitř vybaven kamenicky zpracovaným sanktuářem a pod ním stojící křtitelnicí. K presbytáři je na severní straně připojena sakristie. Postavena a zaklenuta je také jižní předsíň kostela, která je jednopatrová, přičemž v patře je vybudována pokladnice či depozitář. Do výše okapů jsou také vytaženy obvodní stěny trojlodí s připravenými příporami a konzolami klenby lodě, z nichž vybíhají krátké úseky žeber. Uvnitř trojlodí je alespoň částečně postavena západní kruchta, která je napojena na západní pár kamenných pilířů. Tento pár pilířů stejně jako zbývající dva páry rovněž stojí uvnitř trojlodí, ovšem postaveny jsou přibližně do dvou třetin své výšky. Se severovýchodním pilířem je navíc přímo svázána kamenicky pojednaná kazatelna s přístupovým schodištěm a plným kamenným zábradlím. Jižně od západního portálu do lodi je postavena vížka na oktogonálním půdorysu, která po kamenném točitém schodišti umožňuje výstup na kruchtu a dále také přístup do budoucího krovu kostela. Ačkoliv nepodložená informace v lidové pověsti odporuje zvyklosti stavět klenbu v zastřešeném prostoru, dosud nepovšimnuté nálezy uvnitř stavby připouštějí možnost ponechání rozestavěné lodi bez zastřešení. Na spodní části pilířů, na příporách lodi i na kamenném vybavení trojlodí i presbytáře lze totiž snadno zjistit výrazné hnědavé zabarvení kamenných článků (obr. 5). Nejedná se přitom o možný charakteristický znak místní žuly, z níž jsou všechny kamenné články kostela vytesány, ale o následek vystavení kamene vlivům počasí. Aby kámen mohl tímto způsobem degradovat, musel být těmto vlivům vystaven několik desetiletí.¹⁸⁾ Degradaci kamene mohlo dále podpořit jeho dlouhodobé vystavení vztlínající vlhkosti, která se na vnitřních obvodových zdech projevuje plísněmi a opadáváním omítky. V případě dvořištského kostela byl kámen povětrnostním vlivům vystaven téměř dvacet let.

Dokládá to zpráva o vysvěcení dvořištského kostela pasovským světícím biskupem Bernhardem dne 11. července 1507.¹⁹⁾ Klenba trojlodí je složena z ústřední valené klenby střední lodě a navazujících úseků, které kryjí lodě boční. Z obtížně vysvětlitelných důvodů byl v průběhu stavby klenby trojlodí změněn stavební materiál. Klenba presbytáře je vytvořena velmi pravděpodobně z cihel. Klenba trojlodí je přibližně do poloviny úseku mezi západním a středním párem pilířů vytvořena rovněž z cihel. Pak plynule pokračuje jako klenba kamenná. Právě plynulé a organické navázání obou úseků nepoukazuje na výraznější časovou přestávku ve výstavbě samotné klenby, důvodem snad mohlo být přání rychlého a levnějšího dokončení stavby. Na východní dělicí stěně mezi presbytářem a trojlodím jsou umístěny dvě konzoly, z nichž vybíhají klenební žebra zcela plynule. Tyto dvě konzoly, které jsou pojednány odlišně od připravených konzol a přípor ostatních obvodních zdí, jsou výsledkem změny klenebního obrazce. Jsou umístěny mnohem výše než články připravené pro původně zamýšlenou klenbu

a počet výběhů i jejich celková konstrukce odpovídá sklonu současné klenby. Zjevně tedy souvisejí s fází klenutí trojlodí po stavební přestávce a na základě dosud nepovšimnutých srovnání s jinými stavbami pomáhají potvrdit dataci dokončení stavby do roku 1507. Mezi hlavicemi konzol a výběhy samotných žeber jsou výzdobné prvky, které se v identické podobě opakují na konzolách klenby presbytáře kostela sv. Michaela v Horním Dvořišti. Datum dokončení této stavby je obvykle kladeno do roku 1511.²⁰⁾ Zdejší klenební konzoly v presbytáři jsou složeny ze dvou až tří částí: válcová hlavice s motivem diamantového řezu, tordovaný dřík (vyrovnává rozdíl ve výšce nasazení klenby) a nakonec motiv spojujících se a symetricky se rozcházejících žeber. Právě tento motiv, jehož ústřední výslednou výzdobnou formou je hluboce probraný segmentový kosočtverec, je charakteristickým motivem konzol na dělicí stěně v Dolním Dvořišti. Naopak motiv tordovaných úseků v rámci struktury konzol je charakteristický pro řadu těchto prvků pod klenbami presbytáře a křestní kaple kostela Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech. Tyto dvě části svinenského kostela je možné datovat do rozmezí let přibližně 1510–1520.²¹⁾

Na ponechání rozestavěného trojlodí beze střechy poukazuje nejen degradace stavebního materiálu na vnitřních člancích stavby, ale také další detaily na stavbě. V západní části trojlodí, tj. na západní stěně a na obvodních stěnách pole nad kruchtou, jsou ponechány čelní oblouky zamýšlené klenby. Z toho lze usuzovat, že zbylé části obvodových zdí ještě nebyly úplně dostavěny, čímž by bylo možné vysvětlit náhlé ponechání stavby beze střechy. Ve fázi dokončení tedy bylo zřejmě nutné zpevnit a nastavět časem poškozené nechráněné obvodové zdivo, čímž došlo ke zvýšení klenby podle nového plánu.²²⁾ Nesrovnalosti ve výbězích žeber a změnu v celkové koncepci zaklenutí trojlodí lze nakonec vysvětlit velmi prostě. Po náhlém zastavení stavby původní stavitel buďto odešel nebo zemřel a mohl s sebou odnést i původní plán. Plán se mohl během let také snadno ztratit. Nově přichozí stavitel pak byl nucen stavbu dokončit podle svých nejlepších schopností, kvalitou práce se však svému předchůdci nevyrovnal.

NOVODOBÉ OPRAVY A ÚPRAVY

Vedle výrazných proměn vnitřního vybavení stavby docházelo během staletí přirozeně také jejím k jejím opravám a úpravám, které byly dosud opomíjeny, nebo jsou zmíněny jen okrajově a s věcnými chybami ve starší literatuře. Jedná se především o dva větší stavební zásahy, které nemalou měrou ovlivňují naše hodnocení původně středověkého stavu. O opravách kostelní věže podrobně referuje Gottsmich ve svém výtahu z farní kroniky.²³⁾ Do zřejmě ještě původní gotické věže uhořel roku 1652 blesk a v roce

Obr. 7: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, stěna nad portálem jižní předsíně. Vertikální sluneční hodiny, kolem roku 1900 (foto H. Látal).

Obr. 8: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí. Jihovýchodní nároží trojlodí s fragmentem pozdně středověkých slunečních hodin pod dvěma vertikálně umístěnými náhrobními deskami (dobře viditelná je číslice 4), kolem 1500 (foto H. Látal).

1698 pak byla postavena nová věž s barokní cibulovou bání. Roku 1829 silná bouře shodila z věže kříž, což způsobilo její poškození a dalo podnět k opravě v roce 1835. Gottsmich dále zpravuje o novostavbě věže v roce 1880 a jejím zvýšení o 2,5 metru oproti původnímu stavu. Z dochovaných písemných pramenů se ovšem dozvídáme, že to bylo pouze vyvrcholení akce, která se připravovala od roku 1877.²⁴⁾

O realizaci se tehdy svými návrhy rozpočtu ucházeli dva stavitelé z Vyššího Brodu, Franz Karel a Anton Ortner.²⁵⁾ Pravděpodobně na základě výhodnější cenové nabídky byl stavbou nové věže pověřen inženýr Franz Karel, který také v březnu 1881 předložil účet. Z počátku června roku 1878 pochází dochovaný Karlův plán na novou věž (obr. 6). V letech 1890–1891 bylo podle Gottsmicha provedeno nové břidlicové zastřešení kostela. Na podvlaku krovu nad severní lodí kostela se ovšem nachází výrazný nápis se jménem českobudějovického pokrývače A. Hofhansla s datací do roku 1900.

Výrazných oprav a úprav se kostel dočkal ještě ve 30. letech 20. století, kdy podle Gottsmicha v roce 1933 proběhla důkladná obnova vnitřku stavby, zahrnující především očištění všech kamenných prvků od vápenného nátěru. Přestože tím byl do určité míry pozměněn vzhled kamenných částí, což je obzvláště zřetelné například na poprsní balkónu a schodiště k tzv. depozitáři v jižní boční lodi, četné kamenické značky zůstaly právě v západní části trojlodí zachovány. Antonín Cechner v úvodu své práce z roku 1921 tvrdí, že také na vnějšku stavby byly při poslední opravě kamenné prvky opracovány, a proto zmizely všechny kamenické značky.²⁶⁾ Z Cechnerova tvrzení však není zřejmé, kdy měla tato oprava proběhnout, Gottsmich opravu vnější fasády datuje až do roku 1937. Přestože k významnějším opravám vnějších kamenných prvků došlo, což dokládá například odlišné opracování některých částí jižního a západního portálu lodi, i zde zůstaly četné kamenické značky zachovány. Zachován zůstal i dobře čitelný fragment slunečních hodin z doby dokončení výstavby kostela.

POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ SLUNEČNÍ HODINY

Na kostele se dnes nacházejí značně poškozené velké malované sluneční hodiny, které jsou datovány přibližně do roku 1900 a jsou zájemcům o sluneční hodiny dobře známy²⁷⁾ (obr. 7). Sluneční hodiny na fasádách jihočeských pozdně gotických kostelů v jihočeském pohraničí se navíc v poslední době opět dostávají do zorného pole historiků umění.²⁸⁾ Vedle známých mladších slunečních hodin na hlavní fasádě jižní předsíně dolnodvořišského kostela byl před časem na dvou žulových kvádrech jihovýchodního nároží lodi nalezen dosud zcela neznámý fragment pozdně středověkých slunečních hodin (obr. 8). Ve výšce 250 cm byla objevena na jihozápadní stěně výše kruhu se třemi značkami, ke kterým směřovaly paprsky čar. Po analýze těchto kamenných vrypů byl nález identifikován jako fragment slunečních hodin, ze kterých se dochovaly gotické číslice 3, 4, 5 s hodinovými ryskami, zbytek zdvojeného elipsovitého obrysu ciferníku a část další výšece uvnitř ciferníku²⁹⁾ (obr. 9). Spodní strana elipsy byla zakryta náhrobní deskou paní Theresy Wagnerové, občanky Dolního Dvořiště z domu č. 38, která zemřela v roce 1880. Zbytek ciferníku byl zakryt náhrobní deskou pana Josefa Wagnera, který zemřel v roce 1894. Obě desky byly na zeď kostela pravděpodobně umístěny poté, co byl v roce 1897 původní hřbitov nahrazen hřbitovem novým na okraji vsi u cesty směrem na Rychnov nad Malší.³⁰⁾ V souvislosti se zakrytím původních slunečních hodin je přirozené, že do posledního desetiletí 19. století je datován i vznik velkých slunečních hodin nad portálem jižní předsíně.

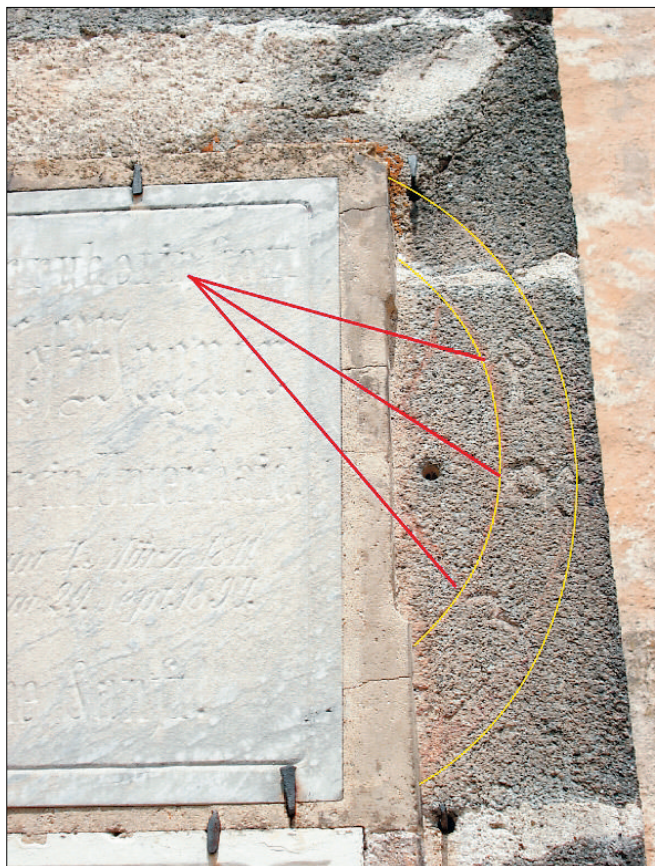
Měřeními byl zjištěn azimut stěny 8° a dále zeměpisné souřadnice kostela: 48°39' severní zeměpisné šířky a 14°27'

Obr. 9: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, jihovýchodní nároží trojlodí. Fragment vertikálních slunečních hodin, kolem 1500 (foto H. Látal).

východní zeměpisné délky. Na základě těchto vstupních dat byla provedena konstrukce slunečních hodin, tato konstrukce byla porovnána s dochovanými hodinovými ryskami na kostelní stěně (obr. 10). Současná konstrukce je shodná s dochovaným fragmentem. Následně mohla být provedena rekonstrukce původních slunečních hodin (obr. 11). Z rekonstrukce je patrná výtvarná čistota v provedení hodin. Hodinové rysky v konstrukci představovaly sluneční paprsky vycházející z jednoduchého částečného slunečního kotouče uvnitř elipsovitého ciferníku. Po přihlédnutí k rekonstrukcím i dochovaným fragmentům barevnosti fasád středoevropských pozdně gotických kostelů lze předpokládat, že sluneční kotouč i paprsky byly naturalisticky provedeny žlutou barvou. Podobně jako kamenické značky na fasádě dolnodvořišského kostela, také vryp fragmentu slunečních hodin nesou stopy po růžové barvě. Pro rekonstrukci hodin v jejich původní podobě byla použita sada dobově odpovídajících gotických arabských číslic.

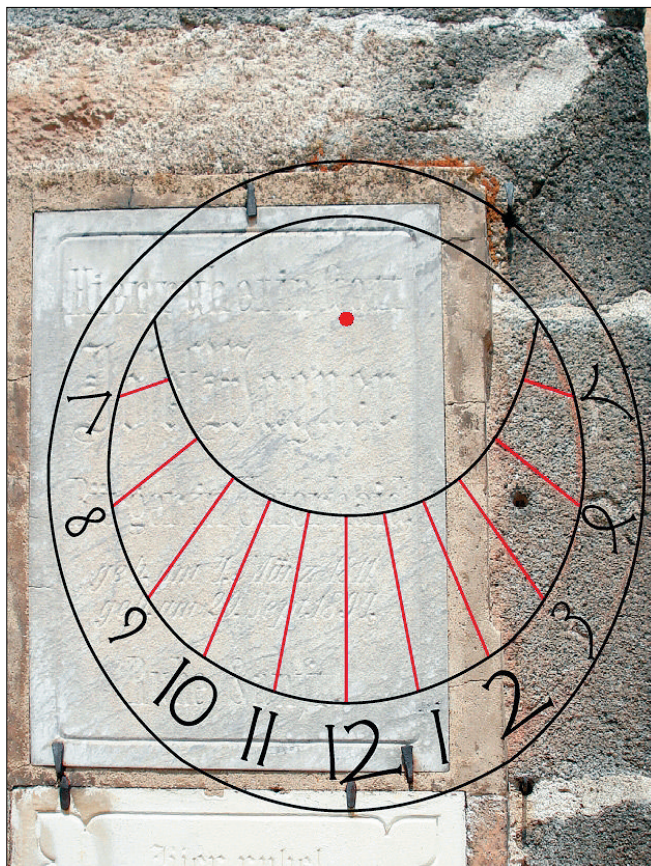
Vrchol elipsy rekonstruovaného ciferníku se nachází ve výšce 255 cm, takže hodiny by byly v původní podobě v současnosti viditelné pouze z přímého pohledu v ohrazeném areálu kostela. Obvykle však sluneční hodiny na sakrálních stavbách pozdního středověku sloužily městským a vesnickým komunitám stejně jako pozdější hodinové stroje na kostelních věžích. Poskytovaly tedy časovou orientaci během dne, například dobu trvání trhů na veřejných prostranstvích. Sluneční hodiny proto bývaly umístěny poměrně vysoko a někdy byly velmi rozměrné.³¹⁾ V počátcích používání mechanických hodin sloužily navíc sluneční hodiny

Obr. 10: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, jihovýchodní nároží trojlodí. Základní rysky pro konstrukci slunečních hodin (foto a kresba J. Zeman).

pro seřizování těch mechanických. V případě nepříliš vysoké polohy hodin na dvořištském kostele je třeba předpokládat neexistenci dnešní zástavby těsně na jižní a východní straně ohradní zdi hřbitova. Zeď byla sice snížena do dnešní podoby s plotem až v roce 1937,³²⁾ přesto byly jistě hodiny původně umístěny tak, že byly dobře čitelné z cesty pod kostelem na jižní straně. Nové sluneční hodiny byly v závěru 19. století vytvořeny proto, aby nahradily ty původní zakryté náhrobními deskami. Byly navíc umístěny do výrazně vyšší polohy nad portál jižní předsíně, aby byly viditelné i přes novou zástavbu pod ohradní zdí.

Znalost konstrukce slunečních hodin ve středověku vycházela z klášterního prostředí. Takto lze předpokládat, že sluneční hodiny na dvořištském kostele konstruoval nejspíše některý specialista z nedalekého vyšebrodského kláštera. Také na budovách areálu kláštera ve Zlaté Koruně je dochována celá řada slunečních hodin, přičemž jen jedny na jižním opěráku západního průčelí jsou středověkého původu a patří k nejstarším na českém území. Fragment slunečních hodin v Dolním Dvořišti z počátku 16. století náleží k nejstarším slunečním hodinám v Čechách. Za nejstarší známé sluneční hodiny na našem území jsou přitom považovány hodiny vytesané do jednoho z opěráků jižní zdi kostela sv. Jakuba v Telči přibližně z poloviny 15. století.³³⁾ Výrazné grafické prvky fragmentu v Dolním Dvořišti jsou ovšem ve spojení s dochovanými arabskými číslicemi poměrně ojedinělé a při obnově fasád kostela by si jistě zasloužily rekonstrukci do své původní podoby.

Obr. 11: Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí, jihovýchodní nároží trojlodí. Rekonstrukce slunečních hodin (foto a kresba J. Zeman).

POZNÁMKY

- 1) H. Látal, Pozdně gotické kostely na rožmberském panství v letech 1480–1520 (diplomní práce). Seminář dějin umění FF MU, Brno 2003, s. 27–37. Kapitola věnovaná této stavbě byla v redukované podobě publikována v článku H. Látal, Pozdně gotické kostely v jižních Čechách 1480–1520, Umění LII, 2004, s. 136–151. Ke stejným závěrům ohledně stavebního vývoje dochází rovněž R. Lavička, Pozdně gotické kostely z jiného pohledu, Jihočeský sborník historický LXXIV, 2005, s. 64–65.
- 2) H. Watzlik, Die Kirche zu Unterhaid, in: H. Watzlik, Böhmerwald – Sagen. Budweis 1921, s. 87 a také na: <http://www.sagen.at/texte/sagen/tschechien/watzlik/kirchezuunterhaid>. Podle této pověsti stavěl kostely v Dolním Dvořišti a v nedalekém Rychnově nad Malší stejný stavitel. Plány obou kostelů však zaměnil, a tak byl ve Dvořišti postaven mnohem větší a krásnější kostel než v Rychnově. Protože však rychnovský farní okrsek byl významnější než dvořištský, obyvatele Rychnova tato záměna velmi rozhořčila. Rozhňování dopadli stavitele a oběsili ho na nedalekém Šibeničním vrchu. Lidé ze Dvořiště však oběšenice odřízli a uložili ho do jedné z nik pod západní emporou svého kostela, kde tělo zůstalo opřené mnoho let.
- 3) D. Kaindl, Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurt in Böhmen. Böhmisch Krumau 1930, s. 15. M. Pangerl, Zur Geschichte von Unterhaid und die Unterhaider Marktordnung, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen XII, 1874, s. 153 ff. A. Kubíková, Spor o Dolní Dvořiště?, Jihočeský sborník historický LVIII, 1989, s. 210–211.
- 4) Státní okresní archiv Český Krumlov, Farní úřad Dolní Dvořiště, F–46, Farní kronika 1835–1938, s. 3–23.
- 5) S. Gottsmich, Unterhaid (Dolní Dvořiště – Merica inferior) (nepublikovaný strojopis resumé farní kroniky), Dolní Dvořiště 1937, s. 4. Státní okresní archiv Český Krumlov, Farní úřad Dolní Dvořiště, F–46, Farní kronika 1835–1938. Gottsmich ovšem vychází právě z pramenné dochovaného názvu a jméno odvozuje zpětně stejně jako ostatní autoři.
- 6) A. Kubíková, o. c. v pozn. 3, s. 211.
- 7) U jména tohoto faráře není jasné, jak ho interpretovat. Šlechtický rod Ebersbergů by počátkem 16. století již neměl existovat, protože vymřel roku 1045. K tomu internetové stránky Haus der Bayerischen Ge-

schichte: http://www.hdbg.de/gemeinden2/bayerns-gemeinden_detail.php?gkz=9175115, vyhledáno 17. 4. 2008. Přesto by možný původ faráře z bavorského Ebersbergu mohl pomoci při hledání vysvětlení výjimečné celkové kvality stavby a některých formálních znaků, které jinak nemají srovnání.

- 8) M. Pangerl, o. c. v pozn. 3, s. 155. Tento pramen zmiňuje rovněž Bernhard Grueber, který hovoří o dvou řeznicích. *Bernhard Grueber*, Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, 4. Theil, Die Spätgotik 1437 bis circa 1600. Wien 1879, s. 32.
- 9) B. Grueber, o. c. v pozn. 8, s. 32.
- 10) Na to upozorňuje nově např. A. Reitemeyer, Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalters: Politik, Wirtschaft und Verwaltung. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2005, s. 12.
- 11) J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt, 9. Bd. Prag 1841, s. 163.
- 12) Restaurátor sice obnovil nápis, ale pravděpodobně kvůli příliš fragmentárnímu dochování původního stavu vytvořil dnes nečitelné novotvary. Za tento cenný komentář děkuji dr. Andreasi Zajicovi z nápisové komise Ústavu středověkých studií Rakouské akademie věd ve Vídni.
- 13) Vedle Sommera také další starší badatelé chápali tuto dataci jako rok dokončení celé stavby. Viz např.: A. Cechner, Soutis památek historických a uměleckých v politickém okrese kaplickém. Praha 1921, s. 37; V. Birnbaum, Dějepis výtvarného umění v Čechách I. Praha 1931, s. 148; D. Libal, Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948, s. 232.
- 14) Detailní fotografie s nápisem a znakem např. v Johann Dorner, Herzogin Hedwig und ihr Hofstaat. Burghausen 2002 (Burghauser Geschichtsblätter, 53. Folge), s. 69.
- 15) Podrobněji v H. Látal, o. c. v pozn. 1, s. 140.
- 16) H. Látal, o. c. v pozn. 1, s. 142. Uspokojivé rozhodně není ani prosté vysvětlení, že klenební vzorec byl změněn v: R. Lavička, Jihočeské pozdně gotické kostely. Reakce na článek Hynka Látala, Umění LIII, 2005, s. 398.
- 17) W. Buchowiecki, Die gotischen Kirchen Österreichs. Wien 1952, s. 153.
- 18) Za informaci děkuji geologovi RNDr. Petru Rajlichovi, CSc. z Oddělení přírodních věd Jihočeského muzea v Českých Budějovicích.
- 19) V. Schmidt, Bausteine zur böhmischen Kunstgeschichte, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen XXXVIII, 1900, s. 91. Schmidt v jiném svém článku uvádí dokonce dva dny pro svěcení dvůřského kostela: 11. a 12. července 1507. V. Schmidt, Kulturelle Beziehungen zwischen Südböhmen und Passau, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen XLV, 1907, s. 116.
- 20) A. Cechner, o. c. v pozn. 13, s. 65.
- 21) Jako data dokončení presbytáře 1500 a křestní kaple 1520 uvádí J. Hořejší, Katalog architektury, in: J. Homolka ed., Jihočeská pozdní gotika 1450–1530 (kat.výst.). Alšova jihočeská galerie v Hluboké nad Vltavou 1965, s. 121. Novější bádání spojilo výstavbu obou částí do jedné stavební fáze: H. Látal, o. c. v pozn. 1, s. 139. a R. Lavička, o. c. v pozn. 16, s. 398.
- 22) Dokladem navýšení obvodových zdí je zřejmě výstupek na severovýchodním nároží trojlodí.
- 23) S. Gottsmich, o. c. v pozn. 5, s. 2.
- 24) Státní okresní archiv Český Krumlov, Obecní úřad Dolní Dvořiště, sig. CII4, karta 51, složka Opravy věže a kostela 1877–1880.
- 25) A. Cechner, o. c. v pozn. 13, s. 38 chybně uvádí jméno stavitele J. Karla a obnovu části střechy datuje nejasně do roku 1891.
- 26) A. Cechner, o. c. v pozn. 13, s. IX úvodu.
- 27) Fotografie a charakteristiku hodin lze nalézt v katalogu slunečních hodin v ČR na internetových stránkách <http://au23.troja.mff.cuni.cz/~mira/sh/sh.php?rec=39255>, vyhledáno 2. 11. 2007. Katalog je publikován rovněž v knize M. Brož – M. Nosek – J. Trebichavský – D. Pecinová edd., Sluneční hodiny na pevných stanovištích. Čechy, Morava, Slezsko a Slovensko. Praha: Academia 2004.
- 28) P. Pavelec, K stavební obnově a restaurování kostela Narození Panny Marie v Cetvinách na Českokrumlovsku, Zprávy památkové péče 66, 2006, č. 5, s. 378 a pozn. 9.
- 29) Za posouzení fragmentu a rekonstrukci hodin i jejich původního vzhledu děkuji Mgr. Janu Zemanovi z Českých Budějovic.
- 30) S. Gottsmich, o. c. v pozn. 5, s. 2.
- 31) Příkladem může být fragment rozměrných slunečních hodin na jednom z opěráků presbytáře domu sv. Štěpána v bavorském Pasově.
- 32) S. Gottsmich, o. c. v pozn. 5, s. 2.
- 33) M. Brož – M. Nosek – J. Trebichavský – D. Pecinová edd., o. c. v pozn. 27, s. 27, obr. 20.

GLOSSEN ZUR BAUGESCHICHTE DER ST.-ÄGIDIUSKIRCHE IN DOLNÍ DVOŘIŠTĚ

An zwei Granitquadern der Langhaussüdostecke der St. Ägidiuskirche in Dolní Dvořiště (Unter Haid, Bez. Český Krumlov [Krumau]) erkannte man 2006 ein außerordentlich bemerkenswertes Fragment einer spätmittelalterlichen Sonnenuhr. Ihre ursprüngliche Lage, Gestalt, Funktion sowie auch Datierung lassen sich mithilfe des gründlichen Studiums der Baugeschichte der Kirche und der ganzen Kirchhofanlage ermitteln. Die jetzige Kirche aus der Periode um 1500, die wahrscheinlich einen Vorgängerbau aus der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts hatte, enthält jedoch in ihrer Substanz keine Reste nach ihm. Der Baubeginn des heutigen Kirchengebäudes lässt sich in die Zeit nach 1481 festsetzen. Der Chor wurde 1488 gewölbt und ausgestattet, wie es an seiner linken Seite das Sakramentsnischengitter mit der Jahreszahl 1492 beweist. In derselben Zeit hatte man die Langhausumfassungsmauern, Teile der Pfeiler sowie auch die westliche Empore mit dem Eingang zum Depositorium oberhalb der südlichen Eingangsvorhalle erbaut. Das unvollendete Langhaus war ohne Dach und Gewölbe geblieben. Nachdem folgte eine ca. zwanzigjährige Bauarbeitenunterbrechung, wobei die langfristige Wirkung der Witterungseinflüsse an den nicht geschützten Granitgliedern Witterungsspuren hinterlassen hat. Infolge der erwähnten Unterbrechung erfolgte auch die an den Rippenausläufen an Langhauswänden deutliche Änderung des Langhausgewölbemusters. Die Kirche war erst 1507 fertig und geweiht. Zu dieser Zeit soll man auch eine Sonnenuhr an der Kirchenfassade geschaffen haben, die offenbar einer der Spezialisten im Zisterzienserstift Vyšší Brod (Hohenfurt) konstruiert hatte. Die Uhr mag den Bewohnern des Städtchens bis Ausgang des 19. Jahrhunderts gedient haben, als sie von der neuen Bebauung der Kirchenumgebung und besonders mit den Grabplatten des aufgehobenen Friedhofs verdeckt wurde. Bereits hinter den Platten der Familie Wagner befindet sich das gut deutliche Fragment der Sonnenuhr. Bei ihrer Rekonstruktion zeigte sich ihre einstige hohe künstlerische Qualität. Die Sonnenuhr in Dolní Dvořiště aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts zählt zu den ältesten Sonnenuhren in Böhmen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Dolní Dvořiště (Unter Haid, Bez. Český Krumlov [Krumau]), St. Ägidiuskirche, ca. 1481–1507. Ansicht von Südwesten (Foto H. Látal).

Abb. 2: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Chorgewölbe, Schild mit Datierung 1488 (Foto H. Látal).

Abb. 3: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südliche und westliche Langhauswand. Konsolen mit Rippenausläufen und Schildebogen für das beabsichtigte Gewölbe, gegen 1490 (Foto H. Látal).

Abb. 4: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südliche Vorhalle, Gewölbe, gegen 1490 (Foto H. Látal).

Abb. 5: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Pfeiler im Langhaus, Detail der Steinfärbung (Foto H. Látal).

Abb. 6: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Plan des Kirchenturms, 1878, Detail, Staatliches Bezirksarchiv (SOKA) Český Krumlov (Foto H. Látal).

Abb. 7: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südliche Vorhalle, Wand über dem Portal, vertikale Sonnenuhr, gegen 1900 (Foto H. Látal).

Abb. 8: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südöstliche Langhausecke mit dem Fragment einer spätmittelalterlichen Sonnenuhr hinter einem Paar von vertikal angebrachten Grabplatten (gut deutlich ist die Ziffer 4), gegen 1500 (Foto H. Látal).

Abb. 9: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südöstliche Langhausecke. Fragment der vertikalen Sonnenuhr, gegen 1500 (Foto H. Látal).

Abb. 10: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südöstliche Langhausecke, Hauptstriche für die Sonnenuhrkonstruktion (Foto und Zeichnung J. Zeman).

Abb. 11: Dolní Dvořiště, St. Ägidiuskirche. Südöstliche Langhausecke, Rekonstruktion der Sonnenuhr (Foto und Zeichnung J. Zeman).

(Übersetzung J. Noll)